

15. Yüzyıl Bursa'sında Finansman Aracı Olarak Para Vakıfları

Abdullah Çakmak

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Afyon, Türkiye
acakmak1634@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-9246-3373> | <https://ror.org/03a1crh56>

Öz

Vakıf kurumu, İslam dünyasında sosyal ve ekonomik hayatın temel yapı taşlarından biri olmuştur. Vakıflar, genellikle taşınmaz mülklerin gelirlerinin dinî, ilmi ve içtimai alanlardaki hayır işlerine tahsis edilmesi şeklinde organize edilmiştir. Para vakıfları ise geleneksel hayır kurumlarından farklı olarak taşınmaz mülklerle değil, nakit sermaye üzerinden işleyen ve faizsiz kredi sağlama yoluyla kamu yararına hizmet eden bir uygulamadır. Osmanlılara has bu vakıf türünün İslam hukukuna dayanan meşruiyet tartışmaları, uygulamadaki işleyişi ve Osmanlı mali yapısındaki yeri hakkında literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında yeni bir vakıf türü olarak ortaya çıkan para vakıflarının tarihsel gelişimine yönelik çalışmalara halen ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim bu çalışma Osmanlı Devletinin kuruluş dönemi şehirlerinden biri olan Bursa'da kurulan ilk para vakıflarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda 15. yüzyılda hem ticari hem de dinî yapılarıyla Osmanlı şehirleşme modelinin öncülerinden olan Bursa'ya ait kadı sicillerindeki vakfiyeler incelenmiştir. Bu vakfiyelerden elden edilen verilerle Bursa'da kurulan para vakıflarının şehirde önemli bir mali kurum olarak ortaya çıktığı ve dinî hizmetlerin finansmanında etkin bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca para vakıflarının kuruluş aşamasında devlet desteğinden ziyade Osmanlı reayasından kadın ve erkeklerin yer aldığı sivil bir organizasyonun etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, Bursa, Para Vakıfları, Finansman.

Atıf Bilgisi

Çakmak, Abdullah. "15. Yüzyıl Bursa'sında Finansman Aracı Olarak Para Vakıfları". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 34/2 (Aralık 2025), 261-285. <https://doi.org/10.51447/uluid.1732045>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date of Submission	01 Temmuz 2025 01 July 2025
Kabul Tarihi Date of Acceptance	03 Eylül 2025 03 September 2025
Yayın Tarihi Date of Publication	30 Aralık 2025 30 December 2025
Yayın Sezonu Pub Date Season	Aralık December
DOI	https://doi.org/10.51447/uluid.1732045
Değerlendirme Peer-Review	Ön inceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme Single anonymized Internal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Etik Beyan Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited
Benzerlik Taraması Plagiarism Checks	Yapıldı - iThenticate Yes - iThenticate
Çıkar Çatışması Conflicts of Interest	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. The author(s) has no conflict of interest to declare.
Finansman Grant Support	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Telif Hakkı & Lisans Copyright & License	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. The author(s) publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0
Etik Bildirim Complaints	ilahiyatdergisi@uludag.edu.tr - https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluid

Cash Waqfs as a Financial Instrument in 15th Century Bursa

Abdullah Çakmak

Assoc. Prof., Afyon Kocatepe University, Faculty of Theology, Department of Islamic History, Afyon, Türkiye
acakmak1634@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-9246-3373> | <https://ror.org/03a1crh56>

Abstract [You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Waqfs have long been a cornerstone of social and economic life in the Islamic world. They are generally organised so that income from real estate is allocated to charitable causes in religious, scientific and social fields. However, cash waqfs differ from traditional charitable institutions in that they operate through cash capital rather than real estate, providing interest-free loans for the public good. Many studies in the literature address the legitimacy of this unique Ottoman institution, based on Islamic law, and its implementation and place in the Ottoman financial structure. Nevertheless, further research is required into the historical development of cash waqfs, which emerged as a new type of waqf in Ottoman territories from the 15th century onwards. This study focuses on the first cash waqfs established in Bursa, one of the cities where the Ottoman Empire was founded. In this context, the waqfs in the Bursa kâdî registers, which were among the first examples of the Ottoman urbanisation model in the 15th century due to their commercial and religious structures, were analysed. The data obtained from these endowments revealed that the Bursa-based cash waqfs emerged as important financial institutions in the city, playing an active role in financing religious services. Moreover, it has been observed that the establishment of the cash waqfs was more effectively achieved by a civilian organisation consisting of men and women from the Ottoman rayah than by state support.

Keywords

Islamic History, Ottoman Empire, Bursa, Cash Waqfs, Financing.

Citation

Çakmak, Abdullah. "15. Yüzyıl Bursa'sında Finansman Aracı Olarak Para Vakıfları". *Uludağ İlahiyat Dergisi* 34/2 (December 2025), 261-285. <https://doi.org/10.51447/uluid.1732045>

Giriş

1326'da Osmanlı topraklarına katılan ve 1365'e kadar başkent olan Bursa, hem siyasi hem de ekonomik olarak Osmanlı kuruluş döneminin öncü şehirlerindedir. İpek Yolu üzerindeki konumu nedeniyle güçlü bir ticari canlılığa sahip olan şehir, aynı zamanda vakıflar aracılığıyla inşa edilen cami, mescit, medrese, mektep gibi dinî ve ilmî yapılar sayesinde önemli bir kültürel merkeze dönüştü. Bursa'nın bu çok yönlü yapısı Orta Asya, İran ve Arap coğrafyasından tüccar, ulema ve tarikat ehlini kendisine çekmeyi başardı. Dolayısıyla şehirde oluşan kozmopolit yapının ihtiyaçları da farklılık arz etmekteydi. Osmanlılar kendilerinden önceki İslam devletlerinin vakıf tecrübelerinden hareketle Bursa'nın imarı ve şehir halkının sosyal ihtiyaçları noktasında vakıfları etkin olarak kullandılar. Ancak bu geleksel vakıfların nakit para ihtiyacı duyanlara finansman sağlamak gibi bir rolü yoktu. Bu nedenle İslâm hukukunun ilkelerine uygun olarak nakit paranın işletilebildiği yeni bir vakıf türünün oluşumuna izin verildi. Kurucusunun belirli bir nakit sermayeyi vakfetmesiyle oluşan para vakıflarında nakit sermaye, İslâm hukukundaki borçlandırma işlemleri kullanılarak vakıf mütevellisi tarafından güvenilir kişilere belirli süre ve şartlarla borç olarak verilirdi. Bu borçlandırma işleminden elde edilen gelir ise vakfiyede belirtilen hayır işleri için tahsis edilirdi. Böylelikle para vakıflarının cami, medrese ve zaviye gibi hayrat giderleri ile sokak aydınlatmaları, yol yapımı ve temizliği gibi hayır hizmetlerinin finansmanında kullanılmasıyla şehirdeki sosyal ihtiyaçların maliyetlerine destek sağlanırdı. Dolayısıyla Bursa'daki para vakıfları başta esnaf, küçük üreticiler ve tüccar olmak üzere toplumun geniş kesimlerine sadece faizsiz kredi sunan mikro-f finansman aracı olarak değil, aynı zamanda sosyal dayanışma ve düzenin sürekliliğine destek sağlayan kurumsal bir yapı olarak öne çıktı.

Para vakıflarının meşruiyeti, İslam hukukundaki klasik vakıf tanımıyla uyumsuzluğu nedeniyle tartışmalara neden olmuştur. Bazı fakihler, gayrimenkul bir malın vakfedilemeyeceğini ileri sürerlerken, bazıları ise vakfın amacı olan kamu yararını esas alarak para vakıflarının meşruiyetini savunmuşlardır. Osmanlı öncesinde ulemanın paranın vakfedilip vakfedilemeyeceği konusundaki görüşleri ise bir tartışmadan ziyade vakıf kurma kıstaslarını belirlemeye yöneliktir. Zira Osmanlı öncesinde para vakıflarının bulunmaması bu konu hakkında sadece teorik bilginin üretildiğini göstermektedir. Bu bakımdan para vakıflarının meşruiyeti hususundaki önemli tartışmalar 16. yüzyılda Osmanlı uleması arasında yaşanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra hızla büyüyen Osmanlı başkentinde ticari faaliyetlerin artması ve likidite ihtiyacının doğması, para vakıflarının önemini artırmıştır. 16. yüzyılda Anadolu ve Rumeli şehirlerinde yaygınlaşan para vakıfları Osmanlı mali yapısının önemli bir unsuru haline gelmiştir.¹ Bu süreçte özellikle kadılar tarafından vakfiye düzenlenmesi yoluyla denetim sağlansa da para vakıflarının meşruiyetine ilişkin tartışmaların doğması kaçınılmaz olmuştur. Bu minvalde İbn Kemal, Ebüssüûd Efendi, Çivizâde ve Birgivî para vakıfları hakkında birbirlerine reddiyeler yazarak cevap vermişlerdir. Son olarak Ebüssüûd

¹ Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Journal of Middle East Studies* 10/3 (August 1979), 289.

Efendi'nin fetvasıyla tartışmalara son nokta koyulmuş ve böylelikle para vakıflarının hukuki dayanağı oluşturulmuştur.² 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı iktisadi yapısındaki dönüşümler ve modern bankacılık kurumlarının ortaya çıkışıyla birlikte para vakıflarının etkisi azalmaya başlamıştır. 19. yüzyılda Tanzimat reformları kapsamında vakıfların merkezî bir yapıya bağlanmasıyla birlikte birçok para vakfı ya tasfiye edilmiş ya da farklı yapılar altında yeniden düzenlenmiştir.³

Osmanlılara özgü bir uygulama olan para vakıflarının ilk defa ne zaman ortaya çıktığı hususundaki tartışmalar tahrir defterleri ve kadı sicilleri gibi arşiv malzemelerinin bulunduğu veriler doğrultusunda şekillenmektedir. Bu kapsamda ulaşılabilen en eski tarihli para vakfı kaydına 1070 numaralı Edirne vakıf tahrir defterinde rastlanılmaktadır. Edirne'nin Kilise Camii mahallesinde Yağcı Hacı Muslihuddin 826/1423 yılında Ağaçaazarı'nda bulunan dükkânları ile 10.000 akçesini vakfetmiştir. Vakfedilen paradan elde edilecek kâr miktarının 1000 akçe olarak belirtilmesi paranın nema oranının %10 olduğuna işaret etmektedir.⁴ Fakat nema oranının her dönem için sabit olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bu oranının belirlenmesinde İslâm hukukçularının fetvaları ve piyasa koşulları belirleyici olmuştur. Para vakıflarını meşru bir zemine oturtan Ebüssuûd Efendi'nin nema oranının %10'u geçmemesi gerektiği yönündeki görüşü para vakıflarındaki oranın belirlenmesinde sınırlayıcı bir etkiye sahip olmuştur.⁵ Ancak enflasyon, para arzı, bölgesel ihtiyaçlar gibi etmenlerle zamana ve mekâna göre nema oranının değiştiği farklı akademik çalışmalarda ortaya koyulmuştur. Barkan, borçlanma kayıtlarının tescil edildiğini gösteren mahkeme kayıtlarından hareketle nema oranının %10 ilâ %15 arasında olduğunu⁶, Çizakça ise 1667-1805 yılları arasını kapsayan Bursa para vakıflarında nema oranının %9 ilâ %12 arasında değişkenlik gösterdiğini tespit etmiştir.⁷

Para vakıflarının yaygınlık kazandığı 16. yüzyıl ve sonrasına ilişkin akademik çalışmalar literatürde geniş bir yer tutmaktadır.⁸ Bu alandaki ilk sistematik yaklaşımlardan biri, 20. yüzyılın ikinci yarısında, vakıf tahrir defterlerinin neşredilmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Özellikle Barkan'ın Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına getirdiği metodolojik yaklaşım,

² Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebüssuûd, İbn Kemal- Çivizâde, Birgivi)", *İLTED* 2/44 (2015), 310-325.

³ Murat Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 38/3 (1995), 348-349.

⁴ M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mümler-Mukataalar* (İstanbul: Üçler Basımevi, 1952), 272-273.

⁵ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları (Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 46.

⁶ Ömer Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Türk Tarih Kurumu Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 3/5-6 (1966), 34; Ömer Lütfi Barkan - Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 Tarihli* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973).

⁷ Murat Çizakça, *A History of Philanthropic Foundations: Islamic World from the Seventh Century to the Present* (İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000), 34; Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa 1555-1823", 331.

⁸ Para vakıfları ile ilgili çalışmalar için bk. Hüseyin Çınar - Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015), 84-93.

para vakıflarını fikhî bir tartışmanın nesnesi olmaktan çıkararak iktisadi bir pratik olarak ele almayı hedeflemiştir.⁹ O, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterlerinden elde ettiği bilgilerle Bursa sancağına ait 25 kazada 1530 senesinde 42 para vakfının 1580 senesine gelindiğinde 14,5 kat artarak 609'a ulaştığına dikkat çekmiştir.¹⁰ Tahrir defterlerinin dışında para vakıfları konusunda diğer bir ana kaynak olan kadı sicilleri ise para vakıflarının sosyal hayattaki yerinin tespit edilmesinde önemli bilgiler sunmaktadır. Bu kapsamda para vakıflarına yönelik çalışmalarda kadı sicillerinin ana kaynak olarak kullanıldığı önde gelen şehirlerden biri yine Bursa'dır. Bursa'ya özgü çalışmalarda Bursa kadı sicillerinden elde edilen verilerle para vakıflarının şehir içindeki işleyişine dair mikro düzeyde veriler sunulmuştur. Bu tür araştırmalar, vakıfların yalnızca sermaye temini amacıyla değil; sosyal dayanışma, üretken sermaye kullanımı ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde de etkin rol oynadığını ortaya koymuştur. Çizakça, Bursa para vakıfları üzerine yaptığı çalışmalarda, bu kurumları modern finansal araçlarla karşılaştırmalı olarak ele almıştır. O, para vakıflarının, faizsiz finansman sağlayarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunduğunu ve modern mikrofinans kurumlarına benzer işlevler üstlendiğini belirtmiştir.¹¹ Bursa'daki para vakıflarının sosyo-ekonomik işlevlerini derinlemesine inceleyen Çiftçi, kadı sicilleri ve vakıf muhasebe kayıtları üzerinden ele aldığı çalışmasında para vakıflarının kredi verme süreçlerini ve ekonomik etkilerini analiz etmiştir.¹² Ayrıca, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri* adlı kitabında, para vakıflarının yanı sıra avarız vakıfları, hırfet vakıfları ve selatin vakıfları gibi diğer vakıf türlerinin şehir ekonomisine katkılarını ele almıştır.¹³ Yine Çiftçi, Bursa'daki zaviyelere ait para vakıflarını tespit ederek bu vakıflarının her ne kadar büyük sermayelere sahip olmasalar da zaviyelerin asgari ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini diğer bir çalışmasında ortaya koymuştur.¹⁴ Tuncer tarafından 1992 senesinde tamamlanan yüksek lisans tezi ise kadı sicillerinden hareketle 15. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların tespitine yöneliktir.¹⁵ Bursa örneğinde para vakıflarının faizsiz finansman mekanizmalarıyla olan ilişkisi üzerine yapılan son dönem çalışmaları da dikkat çekicidir. Özellikle Habib'in doktora tezinde yer verdiği Bursa'daki vakıf müesseselerinin karz-ı hasen ve *bey' bi'l-vefâ* gibi alternatif finansman yöntemleriyle olan ilişkisi önemli tarihsel tespitler içermektedir. Habib, 15. ve 16. yüzyıllara ait Bursa kadı sicillerindeki kayıtlardan hareketle Osmanlı hukukunda finans temin yöntemlerini ortaya koymuştur.¹⁶ Ancak para vakıfları tarafından da kullanılan

⁹ Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", 31-46.

¹⁰ Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", 34-35.

¹¹ Çizakça, "Cash Waqfs of Bursa 1555-1823", 313-354.

¹² Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/36 (2004), 79-102.

¹³ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avarız Vakıfları, Hırfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selatin Vakıfları* (Bursa: Gaye Kitabevi, 2004).

¹⁴ Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Zâviyelere Ait Para Vakıfları", *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-IV*, haz. Mehmed Temelli (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005), 413-429.

¹⁵ Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

¹⁶ Habibullah Habib, *Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer'iyeye Sicilleri Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

borçlandırma işlemlerinin incelendiği bu çalışma, finansman yöntemlerinin iktisadi açıdan verimli ve kullanışlı olup olmadığı sorusuna cevap aramakla yetinmekte, bu vakıflarının kuruluş amaçları veya hizmet alanları gibi konulara değinmemektedir.

Para vakıflarının kimler tarafından hangi amaçlarla kurulduklarının tespit edilmesi, kişileri bu vakıfları kurmaya sevk eden saikleri belirleme açısından önemlidir. Bunu belirlemek ise para vakıflarının ilk örneklerine rastlanıldığı 15. yüzyılın ikinci yarısından meşruiyet tartışmalarının yaşandığı 16. yüzyıla kadar olan dönemin incelenmesiyle mümkündür. Bu makale, mezkûr dönemde Bursa'da kurulan para vakıflarının yapısını, uygulama örneklerini ve kadı sicilleri üzerinden işleyişini analiz etmektedir. Böylelikle ulaşılabilen en eski arşiv kayıtlarından hareketle 15. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi olan Bursa'daki finansman hareketliliğinin belirlenmesinde para vakıflarının rolü ve kişileri para vakıfları kurmaya teşvik eden unsurların tespit edilmesi hedeflenmektedir.

1. 15. Yüzyılda Bursa'da Finansman Kullanımı

Osmanlı döneminde borçlandırma işlemleri şer'î mahkemeler tarafından tescil edildiğinden Bursa'da çeşitli finansman yöntemleriyle gerçekleştirilen borçlandırmalar kadı huzurunda yapılmakta ve sicillere kaydedilmekteydi. Bursa'nın idari, sosyal ve iktisadi tarihi hakkında araştırmacılara önemli veriler sunan kadı sicillerinin en eski tarihlisi 1455-1486 yıllarını kapsayan sicil mecmuasıdır. 15. yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri ise toplamda 20 adet olup künye ve tarih bilgileri şu şekildedir:

	Sicil Numarası	Hicri Tarih	Miladi Tarih
1	A199	860-891	1455-1486
2	A1	867-868	1462-1463
3	A2	872-883	1467-1478
4	A3	883-886	1478-1481
5	A4	889-890	1484-1485
6	A5	891-892	1486-1487
7	A6	892-894	1487-1489
8	A7	893-895	1488-1490
9	A7a	894-895	1489-1490
10	A16	896-897	1491-1492
11	A8	896-897	1491-1492
12	A9	897-898	1492-1493
13	A10	898	1493
14	A11	898-899	1493-1494
15	A26	901	1495
16	A14	902	1496
17	A15	902	1496
18	A12	902-904	1496-1498

19	A17	904	1498
20	A13	905	1499

Tablo 1. 15. Yüzyıla Ait Bursa Kadı Sicillerinin Künye Bilgileri

Habib'in 15. ve 16. yüzyıllara ait Bursa Kadı Sicillerinden elde ettiği bilgilerden hareketle Osmanlı hukukunda finans temin yöntemleri üzerine yaptığı kapsamlı çalışma Bursa'da finansa ihtiyaç duyanların çeşitli borçlanma usullerini kullandıklarını göstermektedir. Bu dönemde şahsi olarak ya da vakıflar aracılığıyla bey' bi'l-vefâ, bey' bi'l-istiğlâl, karz-ı hasen, muamele-i şer'iyeye, icâre, mukâtaa, mudârebe, selem ve müsâkât usulleriyle borçlandırma yapıldığı görülmektedir. Ancak bu finansman yöntemlerinin yaklaşık 3/4'ünü karz-ı hasen ve muamele-i şer'iyeye oluşturmaktadır. Karz-ı hasen herhangi fazla bir karşılık beklemezsizin verilen borç işlemi iken muamele-i şer'iyeye ise borçlu ve alacaklı arasında bir malın vadeli ve daha yüksek fiyatla satılıp aynı malın tekrar peşin ve daha ucuza satın alınması yöntemidir.¹⁷

Karz-ı hasen ve muamele-i şer'iyeye uygulamaları gerçek kişiler arasında yapılabildiği gibi vakıflar aracılığıyla da yapılabilmekteydi. Bursa'da gerçek kişiler arasında yapılan karz-ı hasen ve muamele-i şer'iyeye yöntemlerine ilişkin en eski kayıt 12 Ocak 1456 tarihli-dir. Buna göre; İne bnt. İdris, Bibi Hatun bnt. Hüseyin'e karz cihetinden 1700 dirhem borcu olduğunu ve adı geçen alacaklısına Hasanpaşa mahallesinde bulunan bir menzilin rehin bıraktığını mahkemede ikrar etmiştir.¹⁸ Aynı tarihte Kangırılı Dede b. Hacı Mehmed b. Hacı İlyas'ın vekâlet verdiği Muslihuddin Mustafa b. Dursun ise müvekkilinin muamele-i şer'iyeye cihetinden Hacı Mehmed b. Hacı İvaz b. Arslan'da olan 20.000 dirhem alacağını tahsil ettiğini Bursa mahkemesine tescil ettirmiştir.¹⁹ Bu muamele-i şer'iyeye kaydında satılan mala dair herhangi bir bilgi verilmemiş sadece finansman yönteminin ismi zikredilmekle yetinilmiştir. Ancak muamele-i şer'iyeye kayıtlarının genelinde satılan mala ilişkin bilgilerin de olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim 25 Ocak 1456 tarihli kayıttta Hacı İbrahim ve İlyas'ın vekilleri Hızır b. Abdullah mahkemeye gelerek müvekkillerinin Durmuş b. Hacı Hızır'dan ibrişim bedelinden ve muamele-i şer'iyeyden alacaklı olduğu 8800 dirhemi tahsil ettiğini ikrar etmiştir.²⁰ Muamele-i şer'iyeye benzer şekilde sicillerde karz ile satış işlemlerinin bir arada uygulandığı borçlandırma usullerine de rastlanılmaktadır. Bu durum karz-ı hasen ile verilen borcun muamele-i şer'iyeye dönüştürüldüğünü göstermektedir. 15-25 Haziran 1456 tarihli kayıttan Kırca b. Abdullah adlı kişinin Abdullah Bey b. Yahya'ya bir yıl vade ile 33.000 dirhem borcu olduğu ve bu borcun 30.000 akçesinin köle bedeli 3.000 akçesinin ise karz olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Mudanya Köyünden Mihal b. Yorgi ile Hoca Bahşayış b. Ömer arasındaki 2 Şubat 1484 tarihli borç işleminde ise Mihal'in Hoca Bahşayış'e 900 dirhemi karz ve kalanı da kumaş bedeli olmak üzere 1080 dirhem borcu olduğu

¹⁷ Habib, "Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri", 147-151.

¹⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meşihat Şer'iyye Sicilleri Defterleri (MŞH. SSC.d) Bursa A/199, vr. 4a. (3 Safer 860).

¹⁹ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 5a. (16 Safer 860).

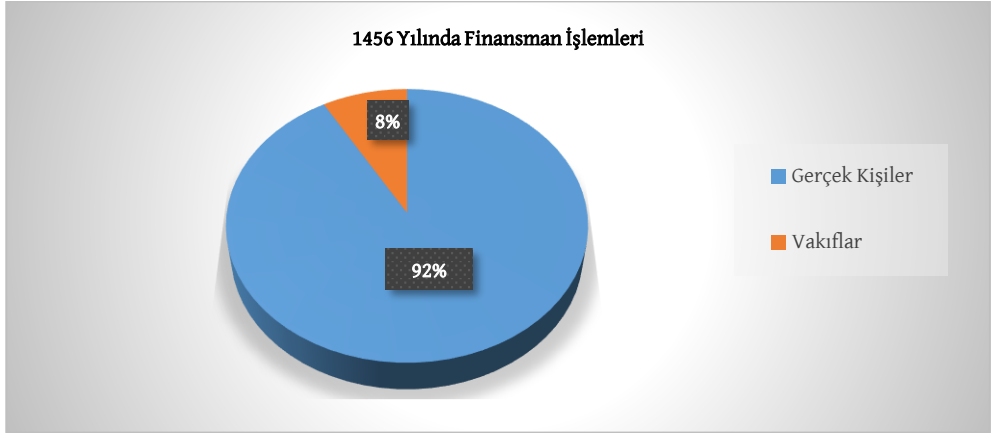
²⁰ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 5a. (16 Safer 860).

²¹ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 53a. (evasıt-ı Receb 860)

görülmektedir. Ayrıca bu borcun üç ayda ödeneceği ve Marole bnt. Kalamenos'un borcun tamamına kefil olduğu da kayıt altına alınmıştır.²² 5 Ekim 1490 tarihli diğer bir borç kaydında ise Bayburtlu Kasım b. Şeyh İlyas'ın, Hoca Abdurrahman Çelebi b. Hoca Ahi Pir Veli'ye, 200'ü borçtan, 25'i kumaş bedelinden olmak üzere toplam 225 filori eşrefi borcu olduğu ve bu borcun bir yıl içinde ödeneceği kadı tarafından tescil edilmiştir.²³

Gerçek kişiler arasında karz-ı hasen ve muamele-i şer'iyeye uygulamalarına ilişkin yukarıda verilen örnekler bu uygulamaların kadın-erkek ve müslim-gayrimüslim ayrımı olmaksızın toplumun tamamına şamil olduğunu göstermektedir. Gerek muamele-i şer'iyede gerekse karz ve satış işlemlerinin bir arada yapıldığı borçlandırma yöntemlerinde para miktarları, nema oranını bulmaya yardımcı olmaktadır. Nitekim Hacı İbrahim ve İlyas'ın Durmuş'a sağladıkları 8800 dirhem ile Abdullah Bey'in Kırca'ya sağladığı 33.000 dirhem finansmandan nema oranının %10 olduğu anlaşılmaktadır. Bayburtlu Kasım'ın aldığı borcun nema oranı %12,5 iken en yüksek nema oranı ise %20 ile Mihal ile Hoca Bahşayış arasındaki borç işleminde görülmektedir.

Vakıflar tarafından gerçekleştirilen karz işlemine yönelik en eski kayıt 27 Ocak 1456 tarihlidir. Mevlası Ali Çelebi b. Umur Bey tarafından vekâleti bulunan Mahmud b. Abdullah, Bursa mahkemesine gelerek müvekkilinin merhum Timurtaş Bey Evkafına karz cihetinden 11.000 dirhem borcu olduğunu ikrar etmiştir.²⁴ Muamele-i şer'iyeye yöntemi kullanılarak yapılan en eski tarihli borçlandırma kaydı ise Nusret Paşa Evkafına aittir. 15-25 Haziran 1456 tarihli bu kayda göre Hacı Hayreddin b. Hasan, Nusret Paşa Evkafına at ve köle bedelinden 30.000 dirhem ve karz cihetinden 3000 dirhem olmak üzere 33.000 dirhem muamele-i şer'iyeye yöntemiyle borçlanmıştır.²⁵

Grafik 1. 1456 Yılı Finansmanlarının Gerçek Kişiler ve Vakıflar Arasındaki Dağılımı

²² BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/4, vr. 4b. (4 Muharrem 889)

²³ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 198b. (20 Zilkade 895)

²⁴ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 5b (18 Safer 860).

²⁵ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 51a (evasıt-ı Receb 860).

1456 yılında kayda alınan toplam 24 borç işleminden sadece 2'sinin vakıflar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durum 15. yüzyılın ortalarında gerçek kişiler arasında gerçekleşen finansman işlemlerinin daha hareketli olduğuna işaret etmektedir. Ancak ilerleyen yıllara ait sicillerdeki borç kayıtları incelendiğinde borçlandırma yapan vakıfların sayısında önemli bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim 1466 yılına ait sicil kayıtları İshakşah Mescidi için kurulan vakfın birçok borçlandırma işlemi yaptığını ortaya koymaktadır. Örneğin; 4 Ocak 1466 tarihinde İbrahim b. Kalfal, İshakşah Mescidi Vakfına kemha bedelinden 1100 dirhem borçlanmış ve 1 yıl tecili bulunan bu borca İlyas b. Musa kefil olmuştur.²⁶ 15 Şubat 1466 tarihinde ise Hüseyin b. İbrahim, İshakşah Mescidinin giderleri için kurulan vakfa kumaş bedeli olarak 1100 dirhem borçlanmış ve bu borcun vadesi de aynı şekilde bir sene olarak belirlenmiştir.²⁷ Aynı gün Ümmihanpaşa bnt. Hasan adlı kadın yine bir yıllığına İshakşah Mescidi Vakfına kumaş bedelinden 720 dirhem borçlanmıştır. Ayrıca vakfın mütevellisi Ali, Ümmihanpaşa'nın bu borcuna karşılık Umurbey mahallesinde bulunan menzilin ipotek (rehin) etmiştir.²⁸ İshakşah Mescidi Vakfından yapılan borçlandırmalara ilişkin bu örneklerde yer alan toplam borç miktarları nema oranının %10 olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca borçlandırma esnasında borçluya ait bir malın vakıf mütevellisi tarafından ipotek edilmesi, borcun ödenmemesi durumunda vakfın kendisini teminat altına aldığı göstermektedir.

1478-1481 yılları arasını içeren sicillerdeki borç kayıtlarında kişilere finansman sağlayan vakıfların sayısında artış daha net görülmektedir. Bunlar arasında Pınarbaşı Mescidi Vakfı, Hazret-i Emir Vakfı, Mevlana Taceddin Sinobi Vakfı, Hace Şerefeddin Paşa Vakfı, Karaca Muhyiddin Mescidi Vakfı ve Nakkaş Hace Mescidi Vakfı bulunmaktadır.²⁹ Bu vakıflara ait vakfiyelerin tamamına ulaşılamadığından ne kuruluş tarihleri ne de vakfedilen mallar arasında paranın bulunup bulunmadığı bilgisine sahip değiliz. Yalnızca Emir Sultan Vakfının günümüze ulaşan 1470 tarihli vakfiyesinden hareketle bu vakfın akarlarının tamamen köy, bahçe, değirmen ve dükkân gibi gayrimenkullerden oluştuğunu görmekteyiz. Vakıf şartları arasında bu gayrimenkullerden elde edilen nakit paranın işletilmesine yönelik herhangi bir ifade de bulunmamaktadır. Ancak Emir Sultan Vakfının kuruluşundan sonraki yıllarda birçok kişi tarafından bu vakfa bazı ek akarlar vakfedilmiştir.³⁰ Haliyle Emir Sultan Vakfının borçlandırma işlemi yapabilmesi, daha sonra eklenen akarlar arasında nakit paranın olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

2. 15. Yüzyılda Bursa'da Kurulan Para Vakıfları

Bursa'da müstakil para vakıflarının kurulduğunu gösteren vakfiyelere ilişkin tescil kayıtlarına 1485 tarihinden itibaren rastlanılmaktadır.

²⁶ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 105b (16 Cemaziyelevvel 870).

²⁷ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 129a, hüküm: 4 (28 Cemaziyelahir 870)

²⁸ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/199, vr. 129a, hüküm: 5 (28 Cemaziyelahir 870)

²⁹ Habib, "Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri", 183.

³⁰ Hasan Basri Öcalan vd., *Bursa Vakfiyeleri I* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013), 561-562.

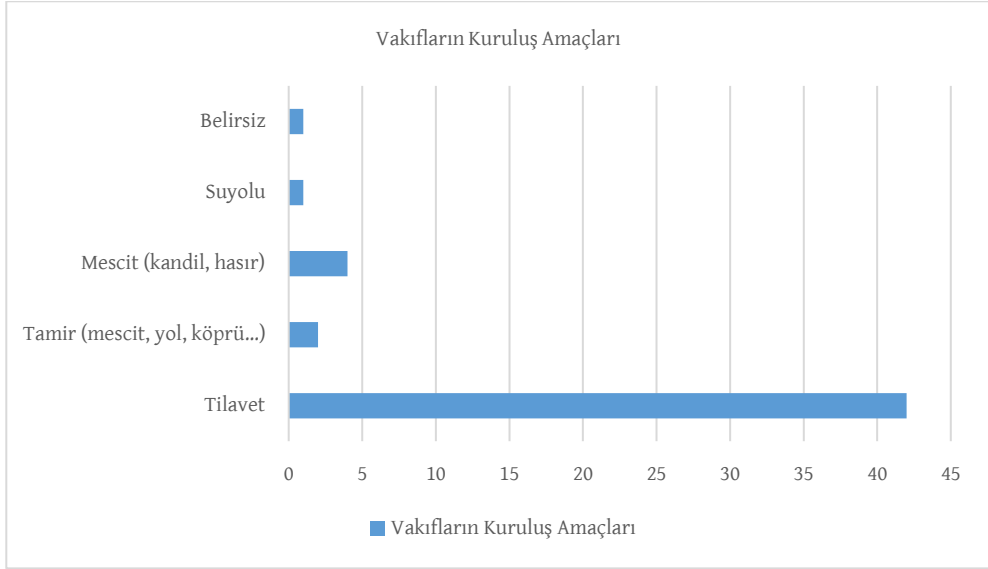
Defter No	Varak No	Sen	Vâkıf	Paranın Miktarı	Vakfın Ciheti	
1	A4	367a	1485	Bahşayış b. Emir	1000 dirhem	Yol tamiri
2	A4	397a	1485	Bülbül bnt. Abdullah	10000 dirhem	Tilavet
3	A4	461a	1485	Hacı Mustafa b. Hacı Seydi	1000 dirhem	Mescit aydınlatması
4	A5	120b	1486	Gülşah Hatun bnt. Ali	10000 dirhem	Tilavet
5	A5	161b	1486	Hacı Sekine bnt. Mehmed	1000 dirhem	Tilavet
6	A5	206b	1486	Muhtereme Hatun bnt. Hoca Düsturhan	300 eşrefi altın	Tilavet
7	A5	262a	1487	Hamza b. Abdullah	3000 dirhem	Tilavet
8	A5	454a	1487	Hacı Esleme bnt. Zekeriya	5000 dirhem	Tilavet
9	A7	153b	1489	Merhum Düsturhan Hoca Yahya	10000 efrenci filori	Belirsiz
10	A7	257b	1489	Revvâs Ahmed b. Hacı İlyas	700 dirhem	Mescit hasır
11	A7	275b	1489	Hacı İsa b. Mehmed	15000 dirhem	Tilavet
12	A7	323a	1489	Gülşah Hatun bnt. Ali Bey	10000 dirhem	Tilavet
13	A7	438a	1490	Hacı İbrahim b. Abdullah	2100 dirhem	Tilavet
14	A7	463a	1490	Vâlâcı Mahmud b. Ali	220 eşrefi filori	Tilavet
15	A8	15a	1491	Hatice bnt. Hasan	2000 dirhem	Tilavet
16	A8	78b	1491	İnehan b. Rasul	4000 dirhem	Köprü, mescit ve çeşme tamiri
17	A8	213b	1491	Hoca Ece b. İsmail	1000 eşrefi altın	Tilavet ve mektep giderleri
18	A8	234b	1491	Tatar Hasan b. Süleyman	6000 dirhem	Tilavet
19	A8	261a	1491	Mevlana Çırak b. Halil	3000 dirhem	Tilavet
20	A8	321b	1492	Kasab Mürsel b. Hacı Musa	10000 dirhem	Tilavet
21	A8	332a	1492	Selçuk bnt. Yusuf	4000 dirhem	Tilavet
22	A8	389b	1492	Hoca Mustafa b. Mehmed el-Karamani	30000 dirhem	Tilavet ve zaviye giderleri
23	A11	71a	1493	Gülbeste bnt. Abdullah	1000 dirhem	Tilavet ve mescit kandili
24	A11	111a	1493	Bahşayış b. Emir	1000 dirhem	Mescit müezzine
25	A11	117b	1493	Paşabula bnt. İskender	5000 dirhem	Tilavet

26	A11	163b	1493	Boyacı Hoşkadem b. Abdullah	200 eşrefi altın	Tilavet
27	A11	184b	1493	Gülşah bnt. Abdullah	5000 dirhem	Tilavet
28	A11	194b	1493	Mevlana Ali ve karısı Sitti	8000 dirhem	Tilavet
29	A11	216a	1493	Hacı Yusuf b. Abdullah	5000 dirhem	Tilavet
30	A11	232a	1494	Bahtiyar bnt. Abdullah	3000 dirhem	Suyolu
31	A11	267a	1494	Ahmed Çelebi b. Koçibey	5000 dirhem	Tilavet
32	A11	291b	1494	Hacı Mehmed b. Kemal	9000 dirhem	Tilavet
33	A11	306a	1494	Hacı Satı bnt. Mustafa	1200 dirhem	Tilavet
34	A14	192b	1497	Attar Mahmud b. Mehmed	1000 efrençiflori	Tilavet ve darüttalim giderleri
35	A14	241b	1497	Dellal Mehmed b. Turapaşa	1500 dirhem	Tilavet
36	A14	260a	1497	Gülçiçek Hatun bnt. Abdullah	4000 dirhem	Tilavet
37	A14	302a	1497	Tacir Hoca Muslihuddin Mustafa b. Ahmed	14000 dirhem	Tilavet ve mes-cit kandili
38	A14	312b	1497	Nefise bnt. Ahmed	3000 dirhem	Tilavet
39	A17	46a	1498	Attar Mehmed b. Cemal	6000 dirhem	Tilavet
40	A17	48b	1498	Şehrane bnt. Abdullah	1000 dirhem	Tilavet
41	A17	67b	1498	Nergis b. Abdullah	1000 dirhem	Tilavet için vakfettiği 7 odanın rakabesi
42	A17	169a	1498	Hoca Bedreddin Mahmud b. Mehmed (Acem Reis)	100000 dirhem	Tilavet
43	A16	5a	1499	Hacı Hüseyin Hacı Hıdır	2000 dirhem	Tilavet
44	A16	24a	1499	Hundi Hatun bnt. Hacı Ahmed	3000 dirhem	Tilavet
45	A16	30b	1499	Aişe bnt. Lütfi	1000 dirhem	Tilavet
46	A16	95b	1499	Kumru bnt. Abdullah	3000 dirhem	Tilavet
47	A17	18a	1499	Şehrane bnt. Abdullah	7000 dirhem	Tilavet
48	A17	180b	1499	Fatma bnt. Mustafa	700 dirhem	Mescit kandili
49	A17	190a	1499	Fatma Hatun bnt. Devlet-han	600 efrençiflori	Tilavet
50	A17	201b	1499	Hacı Mehmed b. Ali	500 dirhem	Tilavet

Tablo 2. 15. Yüzyılda Bursa'da Kurulan Para Vakıfları

Tablo 2’de, Bursa’da kültürel, dinî ve sosyal vakıf faaliyetlerinin yoğunlaştığı Sultan II. Bayezid’in saltanatına denk gelen 1485 ilâ 1500 yılları arasında 50 adet para vakfı kurulduğu görülmektedir. Bu para vakıflarında vakfedilen en düşük miktar Hacı Mehmed b. Ali’ye (500 dirhem) ait iken en yüksek miktar ise Acem Reis olarak tanınan Hoca Bedreddin Mahmud b. Mehmed’e (100.000 dirhem) aittir. 6 vakıfta vakfedilen para miktarı 10.000 dirhemi aşarken geri kalan 44 vakıfta bu miktar 500 ilâ 10.000 dirhem arasındadır.

Vakıf hukukuna göre bir vakfın geçerli olabilmesi için ebedi bir hayır şartı taşıması gerekmektedir. Bu maksatla Bursa’da bu dönemde kurulan para vakfına ait kayıtlardan Düsturhan Vakfı dışında kalan bütün vakıfların hayır şartlarına ulaşılmaktadır. Düsturhan Vakfına ait kayıta hayır şartının zikredilmemesi bu vakıf kaydının Düsturhan Hoca Yahya’nın vefatından sonra evladı tarafından babalarına ait vakfın mahkemede tescil ettirilmesiyle ilgilidir.

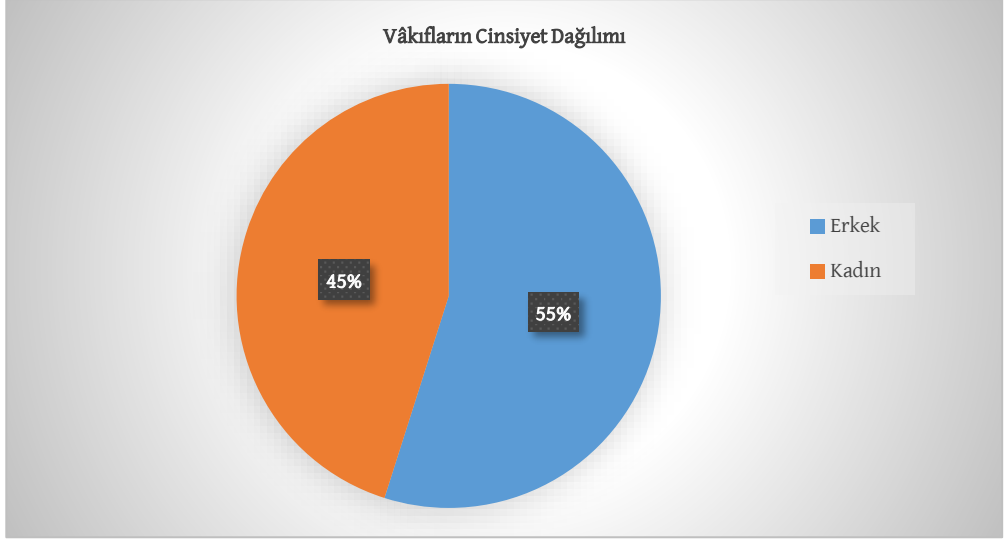

Grafik 2. Vakıfların Kuruluş Amaçlarına Göre Dağılımları

Tilavet açık ara en çok tercih edilen vakıf amacı olarak öne çıkmaktadır. Dönemin hayır anlayışını yansıtan bu durum, 15. yüzyılın sonlarında dini hayır faaliyetlerinin neredeyse tek yönlü biçimde Kur’an tilavetine odaklandığını göstermektedir. Kur’an tilaveti için yapılan bağışlar, vâkıfların ahirete yatırım yapma fikriyle hareket ettiklerine işaret etmektedir. Mescitlerin aydınlatılması ile mescit, köprü, yol ve suyolu tamiri amacına yönelik vakıflar görece azdır. Bursa’da kurulan para vakıflarına ait eldeki ilk vakfiyelerden hareketle bu vakıflarda tilavet şartının öne çıkmasının nedenlerini kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak vakıf hukukunda vakfın bir hayır amacı taşıması gerekliliği prensibinden hareketle tilavet şartının bu gerekliliği yerine getirmek için bir çözüm yolu olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Nitekim vâkıfların mescit, medrese, zaviye gibi herhangi bir hayrat için veya köprü onarımı, yol yapımı, fakirlere yiyecek-giyecek yardımı gibi bir

hayır şartı belirleme zorunlulukları yoktu. Aksine vakıf hukukuna uygun olarak nakit parasını işletmek isteyenler, tescil işlemi için mahkemeye geldiklerinde bunu tilavet şartı karşılığında bile yapabilmekteydiler.

Bursa'da 1485-1500 yılları arasında kurulan vakıfların kurucularına bakıldığında toplam 50 para vakfında -vakıflardan biri karı-koca tarafından ortak kurulduğundan- 51 vâkif olduğu görülmektedir. Bu 51 vâkifin 28'i erkek, kalan 21'i ise kadındır. Haliyle bu sayılar kadınların da hemen hemen erkeklerle eşite yakın miktarda para vakfı kurduklarını göstermektedir.

Grafik 3. Vâkıfların Cinsiyet Dağılımı

15. yüzyılda “hoca” lakabı daha çok tüccar için kullanıldığından erkek vâkıflar arasında Hoca Düsturhan, Hoca Ece, Hoca Mustafa, Hoca Muslihuddin Mustafa ve Hoca Bedreddin'in ticaretle uğraştıkları ihtimali akla gelmektedir. Ayrıca bu kişilerin vakfettikleri para miktarlarının diğerlerine göre fazla olması varlıklı olduklarına işaret etmektedir. Bu vakıflar arasında Hoca Düsturhan Vakfına ait vakfiye sicillerde kayıtlı değildir. Bu sebeple vakfın tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Ancak Hoca Düsturhan'ın Maksem'de inşa ettiği caminin inşa tarihi olan 1479 senesinden hareketle vakfın da bu yıllarda kurulduğu tahmin edilebilir.³¹ Hoca Düsturhan'ın bu hayrat için kurduğu vakıfla birlikte ya da bundan tamamen bağımsız olarak bir para vakfının olduğu ise çocukları Mehmed Çelebi ile

³¹ Hoca Düsturhan'ın Maksem'de inşa ettiği cami kitabesi şöyledir: Düsturhan diye meşhur olmuş kişinin oğlu olan Yahya Hüseyin'in oğlu Yahya -Melik ve Muhyi olan Allah'ın rahmetine muhtaç olan kul, Allah onu ve ana babasını bağışlasın- Murad Han oğlu, karaların sultanı, denizlerin hakanı, sultan oğlu sultan oğlu Sultan Mehmed'in yönetimi günlerinde, Peygamberimiz Mustafa'nın hicretinin 884. yılının (M. 1479) muharrem ayında bu mübarek mescidi bina etti.” Ömer Kaptan, *Bursa Kitabeleri* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022), 35.

Mahmud Çelebi'nin Bursa mahkemesine tescil ettirdikleri kayıttan anlaşılmaktadır. Bu tescil kaydına göre Bursa Kalesi içinde Çırakbey mahallesinde vefat eden Hoca Düsturhan lakaplı Hoca Yahya b. Hoca Hüseyin 10.000 filori vakfetmiştir. Ayrıca yine ölmeden önce mütevellî atadığı Kabluca Kâtibi Muhyiddin b. Mahmud'a bu paranın bir kısmını nakit bir kısmını ise borçlulardan havale olarak teslim etmiştir (Ek 1).³²

Para vakfı kuran tüccar arasında en fazla miktarı vakfeden kişi Acem Reis olarak tanınan Hoca Bedreddin Mahmud'dur. Bursa'da özellikle kumaş ithalat ve ihracatında İranlı tüccarın önemli bir yeri bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan Acem Reis 100.000 dirhemini vakfederek tevliyeti önce kardeşi Seydi Ahmed b. Mehmed el-Acem'e sonra evladına şart etti. Kendi mahallesinde yaptırdığı mescitte yarısı sabah ve yarısı öğle namazından sonra okunmak üzere 30 cüz okunmasını şart etti. Paranın işletilmesinden elde edilen ribhi evladına şart ederek her cüz için günlük 1'er dirhem tahsis etti. Mütevellîye günlük 3 dirhem, nazıra günlük 3 dirhem tahsis etti. Soyunun inkırazından sonra ise ribh ile bayram ve kandil gecelerinde yemek pişirilmesini şart etti. Nezaret görevini Ebû Bekir b. Yahya'ya verdi (Ek 2).³³

Tüccar dışındaki erkek vâkıfların arasında vâlâcı, kadifeci, bileyici (revvâs), kasap, boyacı ve attar gibi 15. yüzyıl Bursa'sındaki meşhur meslek gurupları dikkat çekmektedir. Bu dönemde Bursa'da ipek dokumacılığı en önemli sektörlerden biri olduğundan tafta, vâlâ, kadife ve kemha gibi ipekli kumaş türlerinin üretimi yaygındı. Haliyle Bursa'da bu kumaşları imal eden veya satışını yapan birçok esnaf bulunmaktaydı. 15. yüzyılda Bursa'da para vakfı kuranlar arasında iki kişinin vâlâcı ve kadifeci olduğu görülmektedir. Bunlardan 220 eşrefi filori vakfeden Vâlâcı Mahmud, ilim erbabından 2 kişiye her gün birer cüz okumaları ve sevabını ruhuna bağışlamaları için 1'er dirhem tahsis etti. Tevliyeti önce kendisine sonra Ulucami imamına şart ederek gelir fazlasını mütevellîye şart etti (Ek 3).³⁴ Nalbandoğlu Mahallesinde vefat eden Kadifeci Hacı Mehmed'in ise maraz-ı mevt halindeyken 10.000 dirhemini vakfettiği kardeşi Ömer tarafından Bursa mahkemesinde tescil ettirildi. Buna göre Kadifeci Hacı Mehmed, Cami-i kebir imamı ile Nalbandoğlu mescidi imamına cüz okumaları için günlük 1'er dirhem ve mütevellî için de günlük 1 dirhem tahsis etti (Ek 4).³⁵

Erkek vâkıflar arasında dikkat çeken hususlardan biri de azatlılardır. Buna göre 28 erkek vâkıftan 3'ü azatlı olup bunlar tarafından kurulan vakıfların ortak özelliği tilavet amacını taşımalarıdır. Azatlı Hamza, Boyacıhacıhayreddin Mahallesinde bulunan bir evi ile birlikte 3000 dirhemini vakfederek aynı mahalledeki mescidin imamına eşinin ruhuna her gün bir cüz okumasını şart etti. Tevliyeti de vakfiyenin hazırlanmasına vekâlet eden Hoca Devletan'ın azatlısı Ahmed'e verdi.³⁶ Azeb Bey'in azatlısı Hacı İbrahim b. Abdullah önce 1000 dirhem vakfedip her gün bir cüz okuması için Ahmed Fakı b. Ali'yi belirleyerek bu vakfa Hüseyin b. Ahmed'i nazır belirledi. Daha sonra 1100 dirhem daha vakfedip Atpazarı mescidi imamına her gün 1 cüz okumasını şart etti.³⁷ 5000 dirhemini vakfeden Hacı Tanrıvermiş'in

³² BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/7, vr. 153b, hüküm: 6 (17 Rebiulevvel 894).

³³ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/17, vr. 169a, hüküm: 1 (evail-i Cemaziyelevvel 904).

³⁴ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/7, vr. 463a, hüküm: 5 (29 Cemaziyel 895).

³⁵ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/11, vr. 291b, hüküm: 1 (17 Ramazan 899).

³⁶ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/5, vr. 262a, hüküm: 1 (22 Ocak 1487).

³⁷ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/7, vr. 438a, hüküm: 7-8 (7 Zilkade 894).

azatlısı Hacı Yusuf ise paranın işletilmesinden elde edilen miktar ile her gün bir cüz okunmasını şart etti. Cüz ciheti önce hayatta oldukça kendisine ait olup kendi ruhuna, sonra çocuklarına ait olup hanımı Gülşah bnt. Abdullah'ın ruhuna, son olarak ise Hazret-i Emir Camiinde kefenlenen birinin ruhuna bağışlanacaktır. Her sene fakirlere yemek için 100 dirhem ve cüz okuyanlara da 100 dirhem tahsis edilmiştir. Tevliyet önce kendisi, sonra aslah çocukları sonra karısı sonra Bursa Kadısı kimi seçerse ona aittir (Ek 5).³⁸

Kadın vakıf kurucularının sayısı erkeklerinkiyle neredeyse aynı miktarda olması Osmanlı kadınlarının ekonomik ve sosyal hayatta yer aldığını, dinî hayra katkı sağladığını göstermektedir. Kadınlar tarafından vakfedilen paraların miktarlarına bakıldığında Muhtereme Hatun bnt. Hoca Düsturhan ile Fatma Hatun bnt. Devlethan'ın diğer kadın vâkıflara göre oldukça yüksek meblağlar vakfettikleri görülmektedir. Buna göre Bursa'nın Çırakbey mahallesinde vefat eden Muhtereme Hatun'un ölüm döşeğindeyken 300 eşrefi altınını vakfettiği vasisi ile çocukları tarafından Bursa kadısına tescil ettirildi. Vâkıf, her gün iki cüz Kur'ân okunması için her cüze 1 dirhem, tevliyet için de günlük 1 dirhem tahsis etti. Tevliyeti ise hayatta olduğu sürece annesi Dilnûvaz bnt. Abdullah'a verdi. Vakfın giderlerinden sonra artan parayla mübarek gecelerde yemek pişirilmesini şart etti (Ek 6).³⁹ Fatma Hatun ise 600 efrenci filorisini vakfederek sabah namazından sonra kendi ruhuna eşinin yaptırdığı darüttalimde 5 cüz okunmasını şart etti. Mütevellî için günlük 2 dirhem ve cüzlerin her biri için günlük 1 dirhem tahsis etti. Tevliyeti Ahmed Çelebi b. Hoca İbrahim'e, nezreti ise hasbi olarak Abdullah b. Mehmed'e verdi.⁴⁰ Bu iki kadın vâkıfın diğer hemcinslerine göre daha fazla para vakfetmeleri, Muhtereme Hatun'un Hoca Düsturhan gibi varlıklı bir tacirin kızı olmasıyla Fatma Hatun'un ise Hoca İbrahim el-Karamani gibi varlıklı bir tacirin eşi olmasıyla açıklanabilir.

Erkeklerde de görüldüğü gibi 23 kadın arasında 7'sinin azatlı olması kadın kölelerin azat edildikten sonra sosyal hayatla olan irtibatlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu azatlı kadınlar arasında en fazla meblağı vakfeden Kasım Bey'in azatlısı Bülbül bnt. Abdullah'tır. 10.000 dirhemini vakfeden Bülbül, bu paranın işletilmesi sonucunda elde edilecek gelirle İsabey Mescidinde kocası sevabına günlük 1,5 cüz okunmasını şart etti. Bunların bir cüzü İsabey Mescidi imamına, yarım cüzü de müezzinine günlük 1'er dirhem karşılığında tahsis etti. Tevliyeti de önce kendisine, ardından Sultan Hatun'un azatlısı Hamid Ağa b. Abdullah'a, ardından oğlu Mehmed'e ve nesline sonra da Hamid Ağa'nın evladına ve utkasına şart etti (Ek 7).⁴¹

Vâkıflar arasında dikkat çeken hususlardan biri de bir vakfın karı-koca birlikte kurulmasıdır. Buna göre; İbniyanic Mahallesinden Mevlana Ali ve karısı Sitti 4000'er dirhem vakfederek birbirlerinin ruhuna cüz okunmasını şart ettiler. Bu cüzlerin okunması için yıllık 350 dirhem ve mütevellî için de yıllık 50 dirhem tahsis ettiler (Ek 8).⁴²

³⁸ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/11, vr. 216a, hüküm: 4 (17 Rebiulevvel 899).

³⁹ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/5, vr. 206b, hüküm: 1 (6 Zilkade 891).

⁴⁰ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/17, vr. 190a, hüküm: 3 (evail-i Cemaziyelahir 904).

⁴¹ BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/4, vr. 397a, hüküm: 4 (11 Ramazan 890).

⁴² BOA, MŞH. SSC.d, Bursa A/11, vr. 194b, hüküm: 5 (14 Safer 899).

15. yüzyıl Bursa'sında kurulan para vakıflarına ilişkin verilen bu örnekler, bu uygulamanın klasik anlamda devlet eliyle değil, kadın ve erkeklerin yer aldığı sivil bir organizasyonla sağlanan yerel kamu hizmetlerinin erken Osmanlı örneklerini oluşturduğunu göstermektedir. Bu yönüyle bu para vakıfları, sivil toplumun mali kapasitesini, vakıf hukukunun esnekliğini ve bireysel hayırseverliğin kurumsallaşma sürecini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu vakıflar, Osmanlı şehir toplumunun yerel düzeyde nasıl organize olduğunu ve kamusal hizmetlerin ne derece sivil mekanizmalarla sürdürüldüğünü göstermektedir.

Sonuç

15. yüzyıl Bursa'sında gelişen para vakıfları pratiği, Osmanlı toplumunun iktisadi, sosyal ve kültürel yapısında kayda değer bir dönüşümün yaşandığını göstermektedir. Bu dönemde ortaya çıkan uygulamalar, klasik vakıf anlayışının ötesine geçerek, para temelli yeni bir vakıf türünün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Başlangıçta daha çok geleneksel vakıf modeli çerçevesinde faaliyet gösteren bazı kurumların, borç verme işlevini üstlenmeye başlaması dikkat çekicidir. Bu kapsamda 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vakıfların özellikle nakit sermaye üzerinden işlem yapan finansal aktörlere dönüştüğü görülmüştür.

İshakşah Mescidi Vakfı gibi örnekler, para vakıflarının yalnızca hayır amacı güden kurumlar olmadığını; aynı zamanda sistemli bir şekilde gelir elde eden ve mali sürdürülebilirliklerini garanti altına almak üzere hukuki mekanizmaları etkin biçimde kullanan yapılar haline geldiklerini ortaya koymaktadır. Bu tür vakıflarda uygulanan rehinli (ipotekli) kredi sistemleri, yalnızca vakfın gelir kaynaklarını artırmakla kalmamış, aynı zamanda finansal riskleri azaltmayı hedefleyen kurumsal stratejiler olarak da işlev görmüştür. Böylece vakıflar, yalnızca yardım kuruluşları değil, aynı zamanda şehir ekonomisinin birer bileşeni ve finansal dolaşımın etkin aktörleri hâline gelmiştir.

1478 sonrası döneme ait arşiv belgelerinde gözlemlenen önemli bir gelişme ise, para vakfı kuran kişi sayısında kayda değer bir artışın meydana gelmesidir. Bu durum, klasik vakıf anlayışının salt gayrimenkul malların tahsisine dayalı olmadığını; nakit sermayeye dayalı alternatif bir vakıf modelinin oluşmakta olduğunu göstermektedir. Bu yeni modelde, paranın işletilmesi faaliyetleri, İslam hukukunun “sadaka-i câriye” yani ebedi hayır ilkesi çerçevesinde meşrulaştırılmıştır. Para vakfı kurucuları, bu meşrulaştırmayı genellikle Kur'an tilaveti, dua okunması veya hatim indirilmesi gibi sembolik dinî şartlarla sağlamışlardır. Her ne kadar bu şartlar görünürde sembolik olsa da, vakfın hukukî meşruiyetini sağlamak açısından büyük önem taşımıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunun dinî normlar ile pratik ekonomik ihtiyaçları nasıl sentezlediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Aynı zamanda vakıf hukukunun, dönemin toplumsal ve iktisadi koşullarına uyum sağlayabilecek esneklikte olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplumsal yapıya dair dikkat çekici bir husus ise, kadınların para vakfı kurmadaki yüksek oranıdır. Kadınlar yalnızca dinî hayra katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda önemli miktarda sermaye tahsis ederek mülkiyet ve tasarruf haklarını aktif biçimde kullanmışlardır. Azatlıların da vakıf kurucuları arasında yer alması, Osmanlı toplumunda özgürleşmiş

bireylerin sosyal hareketliliğini ve kamusal alana katılımını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, ticaretle uğraşan erkeklerin vakfettikleri meblağların yüksekliği, sermaye birikimi ile vakıf faaliyetleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, para vakıfları yalnızca bireysel hayır faaliyetlerinin aracı değil, aynı zamanda şehirli Osmanlı elitinin sermaye yönetimi ve sosyal meşruiyet aracı olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Barkan, Ömer. “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”. *Türk Tarih Kurumu Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 3/5-6 (1966), 1-479.
- Barkan, Ömer Lütfi – Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1973.
- BOA, Başkanlık Osmanlı Arşivi. Meşihat Şerhiye Sicilleri Defterleri (BOA, MŞH. SSC.d), Bursa A/1; Bursa A/2; Bursa A/3; Bursa A/4; Bursa A/5; Bursa A/6; Bursa A/7; Bursa A/7a; Bursa A/8; Bursa A/9; Bursa A/10; Bursa A/11; Bursa A/12; Bursa A/13; Bursa A/14; Bursa A/15; Bursa A/16; Bursa A/17; Bursa A/26; Bursa A/199.
- Çınar, Hüseyin – Koyuncu Kaya, Miyase. *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015.
- Çiftçi, Cafer. “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/36 (2004), 79-102.
- Çiftçi, Cafer. “18. Yüzyılda Bursa’da Zâviyelere Ait Para Vakıfları”. *Uluslararası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu-IV*. haz. Mehmed Temelli. 413-429. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005.
- Çiftçi, Cafer. *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avarız Vakıfları, Hirfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selatin Vakıfları*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.
- Çizakça, Murat. “Cash Waqfs of Bursa 1555-1823”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 38/3 (1995), 313-354.
- Çizakça, Murat. *A History of Philanthropic Foundations: Islamic World from the Seventh Century to the Present*. İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000.
- Dumlu, Emrullah. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal- Çivizâde, Birgivi)”. *İLTED* 2/44 (2015), 303-337.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: Üçler Basımevi, 1952.
- Habib, Habibullah. *Osmanlı Hukukunda Finans Temin Yöntemleri: XV-XVI. Asır Bursa Şer’iye Sicilleri Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Kaptan, Ömer. *Bursa Kitabeleri*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2022.
- Mandaville, Jon E. “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”. *International Journal of Middle East Studies* 10/3 (August 1979), 289-308.
- Öcalan, Hasan Basri vd. *Bursa Vakfiyeleri I*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları (Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Tuncer, Yakup. *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Cash Waqfs as a Financial Instrument in 15th Century Bursa

Extended Abstract

Bursa, the Ottoman Empire's first capital, became an important trade centre and cultural hub on the Silk Road during the 14th and 15th centuries. Its cosmopolitan structure attracted merchants, scholars, and members of religious orders, while also bringing different economic and social needs to the fore. The Ottomans inherited the tradition of endowments from previous Islamic states. They used these to finance the construction of institutions such as mosques, madrasas and zawiyas, as well as social services. However, since classical endowments could not provide cash capital, a new institution known as 'cash waqfs' emerged in the 15th century.

A cash waqf is formed when its founder donates a sum of money. The trustee lends this capital to reliable individuals and allocates the profits to the charitable causes specified in the waqf's deed. This meets the community's financial needs and supports the financing of public services. In Bursa, the provision of interest-free loans to artisans, merchants and small producers by these institutions has effectively turned cash waqfs into a form of microfinance. However, the legitimacy of cash waqfs has been debated among Islamic jurists. Some jurists argued that the endowment must be perpetual and claimed that cash could not be endowed, while others deemed this practice permissible based on public interest. In the 16th century, these debates intensified, with scholars such as *Ibn Kemāl*, *Çivizāde* and *Birgivi* presenting different views. Ultimately, the fatwa of *Ebussu'ūd Efendi* provided monetary endowments with a legal basis. This process demonstrates the flexibility of Ottoman law in responding to social needs.

Interest in the cash waqfs of societies began among academics in the 20th century, when registration ledgers were first published. In particular, the work of Ömer Lütü Barkan provided a methodological basis for economic history. He noted the significant increase in the number of cash waqfs in the Bursa province, rising from 42 in 1530 to 609 in 1580. More recent studies have examined cash waqfs in comparison with modern financial institutions, likening them to microcredit instruments that provide interest-free financing. For example, İhsan Çizakça has drawn this comparison. Cafer Çiftçi, on the other hand, has provided a detailed account of how cash waqfs functioned based on Bursa kadı registers, demonstrating that even those belonging to Zawiyas with small capital were operational. Habibullah Habib's doctoral thesis emphasised the relationship between Bursa's waqfs and alternative financing methods, such as *qarḍ-ı ḥasen* and *bay' bi'l-wafā'*. This highlights the diversity of the Ottoman financial system.

The article examines the financial structures of the period, as recorded in 15th century Bursa qadi registers. Twenty register books, dating from 1455 to 1499, demonstrate that lending transactions were documented in Sharia courts. *Qarḍ-ı ḥasen* and *mu'āmele-i şer'iyye* were the most common types of lending transaction. *Qarḍ-ı ḥasen* refers to interest-free loans, while *mu'āmele-i şer'iyye* refers to profit-sharing transactions involving deferred sales and cash purchases. Based on archival documents, the article provides a detailed examination of how cash waqfs were established in 15th century Bursa,

who established them, and the purposes they served. It is evident that monetary endowments were established not only for religious reasons, but also to ensure economic sustainability. Although the condition of reciting the Qur'ân appears to be merely symbolic, it is actually a legal mechanism that validates the cash endowment. This situation exemplifies how Ottoman society combined religious norms with economic needs in a pragmatic manner.

The oldest record of debt originating from a waqf in Bursa dates back to 1456 and is associated with the *Timurtaş Bey Waqf*. Another record from the same year is linked to the *Nusret Paşa Waqf*. The first registration records of independent monetary waqfs, however, date back to 1485. The establishment of 50 cash waqfs in Bursa between 1485 and 1500 demonstrates how quickly this practice was adopted. The smallest waqf was worth 500 dirhams, while the largest was the 100,000-dirham waqf of the merchant *Hoca Bedreddin Mahmud*. Examining the purposes of the waqfs reveals that providing income for Qur'ânic recitation stands out by a wide margin. This can be seen as a symbolic way of fulfilling the charitable aspect of waqf law. A smaller number of endowments were allocated to public services, such as mosque lighting, road and bridge maintenance, and waterway construction. Of the 51 endowment founders, 28 were men, 21 were women and one was a joint venture between a husband and wife. The fact that women established waqfs at almost the same rate as men demonstrates their participation in Ottoman economic life. Noteworthy among the male founders are merchants, tradesmen and artisans (velvet makers, painters, butchers and perfumers). The presence of freed men and women among the founders indicates social mobility and participation in public life.

In Bursa, for example, cash waqfs have become an important player in the city's economy, moving beyond traditional charitable financing. Examples of mortgaged loans found in kadi registers demonstrate that these institutions developed strategies to mitigate financial risk. In this sense, they functioned not only as charitable organisations, but also as financial institutions, playing a role that could be described as that of early microfinance institutions in Ottoman society.

In 15th century Bursa, these waqfs emerged as a new institution that shaped economic and social life in Ottoman society. As well as meeting cash needs, these waqfs financed public services and were established by a broad social base that included women and freed slaves. Bursa's example reveals the flexibility of Ottoman waqf law and how religious norms were synthesised with economic practices. It also demonstrates the financial capacity of civil society. Cash waqfs went beyond the classical waqf model, becoming an institutional structure that guided the economic circulation of urban society and pioneering the role of modern microfinance institutions.

Keywords

Islamic History, Ottoman Empire, Bursa, Cash Waqfs, Financing.